

თამილა ლომთათიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ეთნოლოგიისა და სოციოლოგიური კვლევის განყოფილების
ხელმძღვანელი/უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი

Tamila Lomtadze

PhD in History, Senior Researcher,
Head of the Department of Ethnology and
Sociological Research, Niko Berdzenishvili Institute,
Batumi Shota Rustaveli State University

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერი კულტურა

SPIRITUAL CULTURE OF THE POPULATION OF KHELVACHAURI MUNICIPALITY

აბსტრაქტი - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი ერთ-ერთი გამორჩეული რეგიონია თავისი კულტურითა და ტრადიციებით. აქ დღემდეა მოღწეული ტრადიციული სულიერი კულტურის არაერთი მნიშვნელოვანი ელემენტი: რწმენა-წარმოდგენები, მაგიურ-რელიგიური რიტუალები და დღესასწაულები, რომლებიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული ხალხის ტრადიციულ ყოფასთან.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი ეთნიკური ტრადიციების სიღრმითა და მრავალფეროვნებით ხასიათდება. აქ არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობა წარმოდგენილია რთული კომპლექსის სახით. მასში თანაარსებობს სხვადასხვა რელიგიისა და ეპოქის დანაშრევები. ზოგადად, სულიერი კულტურა ასახავს და ინახავს ქვეყნის ცხოვრებაში მიმდინარე ყველა ცვლილებას. ხელვაჩაურის მოსახლეობის სულიერ კულტურაზეც აისახა ამ მხარის ისტორიული ძნელბედობით გამოწვეული ყოფის ტრანსფორმაცია. წეს-ჩვეულებებს განსაკუთრებულ სიცოცხლისუნარიანობას ანიჭებდა ის, რომ მათში საუკუნეების განმავლობაში, ახალი ჩვევების გაჩენასთან ერთად, წინა ეპოქების ტრადიციებიც შენარჩუნდა.

XVI საუკუნემდე ხელვაჩაური, ისევე როგორც მთელი აჭარა, იყო საქართველოს ეკონომიკურად და კულტურულად დაწინაურებული მხარე, ერთიანი ქართული ორგანიზმის განუყოფელი ნაწილი იყო და ბუნებრივია, ისევე როგორც დანარჩენი საქართველო, ადგილობრივი მოსახლეობაც მტკიცედ იცავდა ქრის-

ტიანულ სარწმუნოებას. ამ რწმენის საფუძველზე ვითარდებოდა ამ მხარეში მცხოვრები მოსახლეობის ეკონომიკური წლის დაგეგმვა, ოჯახური და სოციალური ცხოვრება, სულიერი კულტურა, მაგრამ ოსმალეთის სამსაუკუნოვანმა მმართველობამ (XVI ს. 60-იანი წწ. - 1878 წ.) თავისი კვალი დატოვა სულიერ კულტურაზეც. ამ ისტორიულმა პერიპეტებმა განაპირობა ხელვაჩაურის მოსახლეობის სულიერ კულტურაში სამი რელიგიის დანაშრევების (წინაქრისტიანული, ქრისტიანული და მაჰმადიანური) არსებობა. ამას ემატება ისიც, რომ მუნიციპალიტეტისთვის დამახასიათებელია მოსახლეობის ეთნიკური მრავალფეროვნებაც. აქ ცხოვრობენ ლაზები (სარფი), მუჰაჯირ აფხაზთა შთამომავლები და თურქებისგან დევნილი ბერძნები. ამ ყველაფერმა განაპირობა ის, რომ ხელვაჩაურის მოსახლეობის სულიერი კულტურა სინკრეტული ფორმით ჩამოყალიბდა.

საკვანძო სიტყვები: არამატერიალური კულტურა, ტრადიციები, მაგიურ-რელიგიური რიტუალები, რელიგიური მრავალფეროვნება.

Abstract - Khelvachauri municipality is one of the distinctive regions with its culture and traditions. Here are found not only the elements of the ancient agricultural culture (agricultural tools, means of production, folk system of farming, etc.), but also the ancient folk agricultural calendar, many important elements of spiritual culture: beliefs, magical-religious rites. Which are closely related to the agrarian existence of the people.

Khelvachauri Municipality is characterized by the depth and diversity of ethnic traditions. Here the intangible cultural heritage is presented as a complex. It coexists with sects of different religions and eras, ranging from archaic times to modern-day innovations. The special vitality of the customs was that over the centuries, with the emergence of new habits, the traditions of previous eras were preserved.

Until the 16th century, Khelvachauri, as well as the whole of Adjara, was an economically and culturally advanced region of Georgia. It was an integral part of the united Georgian organism and, naturally, like the rest of Georgia, the local population stood for a strong Christian faith. Naturally, the planning of the economic year of the population living in this area, family and social life developed on the basis of this belief, but the three-century Ottoman rule (60s of the XVI century - 1878) left its mark on the mentality of the locals.

The vicissitudes of this history have led to the survival of three religions: pre-Christian, Christian and Muslim. Added to this is the fact that the population of the municipality is also characterized by ethnic diversity. Laz (Sarpi), Muhajir Abkhazians and their descendants and Greeks expelled from the Turks live here. All this led to the

fact that the spiritual culture of the population of Khelvachauri was formed in a syncretic form.

Key words: Intangible culture, traditions, magical-religious rituals, religious diversity.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი ერთ–ერთი გამორჩეული რეგიონია თავისი კულტურითა და ტრადიციებით. აქ დღემდეა მოღწეული ტრადიციული სულიერი კულტურის არაერთი მნიშვნელოვანი ელემენტი: რწმენა–წარმოდგენები, მაგიურ–რელიგიური რიტუალები და დღესასწაულები, რომლებიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული ხალხის ტრადიციულ ყოფასთან.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი ეთნიკური ტრადიციების სიღრმითა და მრავალფეროვნებით ხასიათდება. აქ არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობა წარმოდგენილია რთული კომპლექსის სახით. მასში თანაარსებობს სხვადასხვა რელიგიისა და ეპოქის დანაშრევები. ზოგადად, სულიერი კულტურა ასახავს და ინახავს ქვეყნის ცხოვრებაში მიმდინარე ყველა ცვლილებას. ხელვაჩაურის მოსახლეობის სულიერ კულტურაზეც აისახა ამ მხარის ისტორიული მწიგნობებით გამოწვეული ყოფის ტრანსფორმაცია.

XVI საუკუნემდე ხელვაჩაური, ისე როგორც მთლიანი აჭარა, საქართველოს ეკონომიკურად და კულტურულად დაწინაურებულ რეგიონს წარმოადგენდა. იგი ერთიანი ქართული ორგანიზმის განუყოფელი ნაწილი იყო და, ბუნებრივია, დანარჩენი საქართველოს მსგავსად, აქაური მოსახლეობაც ქრისტიანული რწმენის მიმდევარი იყო. მოსახლეობის სამეურნეო წელიწადის დაგეგმვა, საოჯახო და სოციალური ყოფაც ამ რწმენის საფუძველზე ვითარდებოდა, მაგრამ ოსმალთა სამსაუკუნოვანმა (XVI საუკუნის 60-იანი წლები – 1878) ბატონობამ თავისი კვალი დააჩნია აქაურთა მენტალობას. ისტორიულმა პერიპეტიებმა განაპირობა, რომ აქაურთა ყოფაში შემონახულია სამი რელიგიის: ქრისტიანობამდელი, ქრისტიანული და მუსლიმანური დანაშრევები. ამას დაერთო ისიც, რომ მუნიციპალიტეტის მოსახლეობა ეთნიკური სიჭრელითაც ხასიათდება. აქ სახლობენ ლაზები (სარფი), მუჰაჯირი აფხაზების შთამომავლები და თურქთაგან დევნილი ბერძნები.

ამგვარად, ხელვაჩაური საუკუნეების მანძილზე წარმოადგენდა სხვადასხვა ეთნოკულტურათა და რელიგიურ კონფესიათა შეხვედრისა და ურთიერთგავლენის სარბიელს. რელიგიურ რწმენათა და კულტურულ ფასეულობათა სიჭრელემ და სინთეზმა განაპირობა ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერი კულტურის ისტორიული, რელიგიური და სხვა ლოკალური თავისებურებები.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობა და საოჯახო ყოფა ასახულია სამიწათმოქმედო აგრარულ კალენდარში. ამავე დროს, მასში აისახა როგორც მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილების შედეგად გამოიმუშავებული მეურნეობის წარმოების რაციონალური ხერხები და მეთოდები, ასევე, ხალხური რელიგიური აზროვნების სხვადასხვა საფეხურზე ჩამოყალიბებული ირაციონალური წეს-ჩვეულებანი. ამიტომაც ხალხური აგრარული კალენდარი ასახავს როგორც მიწათმოქმედის შრომითი საქმიანობის ცალკეულ ეტაპსა და თანმიმდევრობას, ასევე, ბუნებაზე მრავალსაუკუნოვანი დაკვირვების შედეგად ჩამოყალიბებულ ემპირიულ ცოდნას, რელიგიურ მსოფმხედველობასა და მასზე დაფუძნებულ რიტუალების სისტემას. ხელვაჩაურის მოსახლეობის ყოფაში დღემდეა შემორჩენილი ახალი წლის, საგაზაფხულო და საშემოდგომო ციკლის რიტუალები.

ახალი წლის რიტუალებიდან აქ შემორჩენილია „მეკვლის“ ინსტიტუტი, „სიმბოლური თესვის“ რიტუალი (ახალ წელს ოჯახის დიასახლისი საახალწლო ტაბლაზე მოაპნევდა ღომს - სიმრავლე და ბარაქა იყოსო, ან ამავე მიზნით, ოთახის კუთხეებში მოაპნევდა სიმინდს, ღომს, ბრინჯს), კერასთან ან ოთახის კუთხეებში წყლის მოპკურება, „საქონლის წყალზე გაყვანის“ ჩვეულება და სხვ. საგაზაფხულო რიტუალების დანიშნულება ბუნების ძალების აღორძინება, სამეურნეო საქმიანობის ილბლიანობისა და მომავალი მოსავლის სიუხვის უზრუნველყოფა იყო. ეს მეურნის ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი პერიოდია და მის ყველა ეტაპს საკრალური მნიშვნელობა ჰქონდა მინიჭებული. სამუშაოები იწყებოდა „ნაცხრამარტევს“ (ძვ.სტილით 9 მარტის შემდეგ). მაჭახლის ხეობაში გავრცელებული რწმენით, «მუშაობის დაწყების ამბავი გუგულს მოჰქონდა თავისი «კაფე-თესეთი». ე.ი. გუგული ბუნების აღორძინების დასაწყისის მაუწყებლად გვევლინებოდა და, ხალხური გადმოცემით, ვინც ამ მომენტს მოუმზადებელი შეხვდებოდა - სიმბოლური ლუკმის პირში ჩადებას ვერ მოასწრებდა - “გუგულისგან დაძლეული” ე.ი. ხელმოცარული დარჩებოდა. როცა უიღბლო წელი დაუდგებოდათ, იტყოდნენ: «წელს გუგულმა მაჯობაო!» (ნ.კახიძე, 1967:192). ამგვარად, ხალხური რწმენის თანახმად, გუგული “მძლევარი” ფრინველია. სახელწოდება “მძლევარი” საქართველოში «დაძლევის» რწმენიდან უნდა მოდიოდეს. ხალხური რწმენით, ახლად მოფრენილ ფრინველს ადამიანის თუ პირუტყვის ძლევა შეეძლო, თუ მის ძახილს ადამიანი უჭმელი შეხვდებოდა. ამიტომაც ცდილობდნენ, სახლიდან უჭმელი (უნაჭრო, უხემსო) არ გასულიყვნენ. “დაძლევის” უნარი მიეწერებოდა გაზაფხულზე მოფრენილ ყველა ფრინველს. ხელვაჩაურში ეს რწმენა თვალსაჩინოდ შემორჩა გუგულის მიმართ. ამიტომაც იყო, რომ განსაკუთრებით უფრო-ხოდნენ გუგულს. სწამდათ: «ვისაც გუგული აჯობებს, იმისი ყანა არ ივარგებს, გაწბილდებაო; ამიტომ მუშაკაცმა გუგულს უნდა დაასწროს დაძახება».

მაჭახლის ხეობაში დაცული გადმოცემებით გუგულები აღთქმული ქვეყნიდან, ქაბადან, მოფრინავენ. მათი მოკვლა აკრძალულია. რომელ სოფელშიც გუგულს მოკლავენ, იმ სოფელში გუგული მეორე წელს არ მოფრინდება და მოუსავლიანობით დასჯის. კარგ ნიშნადაა მიჩნეული, თუ გუგული ეზოში მდგარ ხეზე შემოჯდება და იქ დაიმახებს. განსაკუთრებული იღბლიანობა ელის იმას, ვინც გუგულს დამახების პროცესში დაინახავს (ნ.კახიძე, 1967:192). გუგული გააზრებული იყო, როგორც ზოომორფული სიმბოლო, რომელიც თავის თავში მოიცავდა დროის ციკლურობას და, ამავე დროს, იყო აღორძინებული, განახლებული სამყაროს გამოხატულებაც. ეს არქაული მსოფლმხედველობა აისახა სწორედ “ფრინველის დაძლევის” რიტუალში, რომლის საკრალური დატვირთვაც, ამ აგრარული კულტის გულის მოგება და მოსავლიანობის, იღბლიანობის, ხვავისა და ბარაქის დაბეჭება იყო.

საგაზაფხულო ციკლის აგრარულ წეს-ჩვეულებებს შორის ყურადღებას იქცევს მაგიური საწესჩვეულებო ხვნა-თესვა, პირველი რიტუალური კვალის გატანა, რაც კანულის//ყანულის გაღების ან კვალის გაყვანის სახელით იყო ცნობილი. იგი შემდეგნაირად სრულდებოდა: „ყანის შესასვლელში თხრიან მიწას და თესავენ. ამბობენ, რამდენსაც ფეხს წინ წადგამ, იმდენი წინ დამხდური საქმე გაგიადვილდებაო.” გადმოცემით, „კანულს რომ გეიღებ, ყველა მარცვალი უნდა ჩაყარო, მაგრამ პირველად სიმინდი, რათა ტკბილად წვეიდეც წელიო”. მთხრობელთა გადმოცემით კანული//ყანული ორმოს, პირველად გავლებულ ხნულს ჰქვია. პირველი კვალის გავლება ხდებოდა სახლის ახლო მდებარე ნაკვეთზე (ნაფუძარზე), ან ყანაშიც და ეზოშიც (ნ.ჩიჯავაძე, 1969:50). ყოფილა ცალკე ბოსტნისა და ცალკე ყანა-ბაღის კანულიც. თუმცა ხელვაჩაურში არ დასტურდება, რომ კანულის გაღებისას აუცილებელი იყო ხარის შებმა. ამ დროს თუ თოვლი იყო, ერთ მონაკვეთს გაწმენდნენ ბაღაში, კვალს ხელით გაიყვანდნენ და ყოველგვარ თესლს მოაბნევდნენ სიმბოლურად. გადმოცემით, კანულის გაღება უფრო ხშირად საგაზაფხულო სამუშაოების დაწყებამდე, ე.ი. 9 მარტამდე (მგ. სტილით) სრულდებოდა: „კანულის გაღება კაი იყო სამშაბათს – თებერვალში” ან „იანვრის ძველ თვარეზე გვეყვანდით კაკალს, თოვლიც რომ ყოფილიყო, ხუთშაბათ დღეს.”

ამ რიტუალის სრულყოფილი სახით აღდგენა ჭირს, მაგრამ რამდენიმე მომენტი კარგადაა შემონახული ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის მეხსიერებაში: კანული//ყანული გაჰქონდათ სავსე მთვარეზე. ყანულის გაღება ყანაში ოჯახის უფროსი მამაკაცის პრეროგატივას შეადგენდა, ხოლო ეზოში, ბაღაში იმავე წესს ქალი ასრულებდა. ე.ი. კანულში//ყანულში ყველანაირ მარცვლელს ყრიდნენ, მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს თესლეული არ უნდა ყო-

ფილიყო მწარენაყოფიანი მცენარის (წიწკა, პრასი). ამასთან, ყველანაირი თეს-ლიდან 7-7 მარცვალს იღებდნენ, სპილენძის სინზე დებდნენ და ისე გაჰქონდათ მინდორში. თესლეულში სცოდნიათ, აგრეთვე, კვერცხის და რკინეულის (ნალი, ლურსმანი) ჩადება. თესლის გატანისას პირველად კარის თავზე მარჯვენა ფეხი უნდა გადაედგათ და სათანადო ლოცვა-ვედრება შეესრულებინათ. იმ დღეს ოჯახიდან არაფერს გასცემდნენ, ბარაქა რომ არ გადაჰყოლოდა. კანულის გაღებას არავითარი პრაქტიკული დანიშნულება არ ჰქონდა. ეს მომავალი დიდი ხვნა-თესვის იმიტაცია, მაგიური, საწესჩვეულებო ხასიათის სამუშაო უნდა იყოს და მას მიმართავდნენ მომავალი სამეურნეო საქმიანობის იღბლიანობის უზრუნველსა-ყოფად.

გარკვეული წეს-ჩვეულებები სრულდებოდა ხარის სამუშაოდ პირველად გაყვანის დროსაც. პირველი ჯილდის გატანა კვირაობით ხდებოდა. შეიძლებოდა ორშაბათს ან სამშაბათსაც, მაგრამ არა ჯუმას (პარასკევს). ხარებს უღელში წითე-ლი ხის (ვაშლის, ტყემლის, ასკილის და სხვ.) ტაბიკებს შეუბამდნენ. ხარის პირვე-ლად შებმისას სხვა წესებსაც ასრულებდნენ: „ჯილდის გატანის პირველ დღეს, რომელიც კარგი ხარი იყო, თავზე კვერცხს მიატანებდნენ, კარგი მოსავალი მო-ვაო“. მაჭახლის ხეობაში კვერცხს ამავე მიზნით დებდნენ დასათესად გამზადე-ბულ მარცვლეულშიც (ნ.კახიძე, 1969:187).

საშემოდგომო ციკლის წეს-ჩვეულებათგან აღსანიშნავია დადეგი//დადეგობა. იგი აჭარაში 1 სექტემბერს (1 ენკენისთვეს) იმართებოდა. დადეგობა ღამეს ყანაში სიმინდს „შებეჭდენ“ - სიმინდის ფურცლებს სანთლით ერთმანეთს მიაწებებდნენ, რომ ავ სულებს ჭირნახულის ბარაქა არ გამოეღიათ. „ყანები შებეჭდე, ჯაზებმა (ავმა სულებმა) რამე არ აწყენიოსო“ - იტყოდნენ. ოჯახის დიასახლისი ბავშვებსაც ყურის ძირში სანთლის ჯვარს მიაწებებდა, რომ ეშმაკებს არ ევნოთ. 1 ენკენისთვეს (სექტემბერს) სახლშიც და ყანაშიც ოთხივე მხარეს შებეჭდავენ თავლის სანთლის ჯვრით (სიმინდის ფოჩებს სანთლით გადააბამდნენ), ბავშვებსაც ყურის ძირში სანთლის ჯვარს მიაწებებდნენ: „ქაჯმა თმაი არ მოწყვიტოს, ნიშანი არ წეილოსო“. ხალხის რწმენით, თუ თუნდაც ერთ ბეწვს წაიღებდა, ბავშვი ავად გახდებოდა. „შებეჭდილ“ სახლში ავი სულები - ქაჯები არ შევიდოდნენ (თ.ლომთათიძე, 2007:52).

შემოდგომა სამეურნეო წლის ბოლო ეტაპია. საშემოდგომო ციკლის წეს-ჩვეუ-ლებებში თავს იჩენს ტენდენცია, ერთი წელი გამოყონ მეორისაგან და, ამავე დროს, ეს წელი დააკავშირონ მომავალ სამეურნეო წელთან. უწყვეტობის ეს შეგრძნება წარმოშობს წეს-ჩვეულებებს, რომელთა დანიშნულებაცაა ძველი მო-სავლიდან სათესლე მარცვლეულის რიტუალური შენახვა მომავალი წლისთვის. მოსავლის აღების დროს სპეციალურად არჩევენ სათესლე სიმინდს, რომელსაც

სამველოს ეძახდნენ. მას ცალკე, ქუნჩლებით ერთმანეთზე გადაბმულს ნალიაში ან აივანზე ინახავდნენ (სტ.მენტეშაშვილი, 1937:155). სათესლე სიმინდს რომ ფშვნიდნენ, ერიდებოდნენ თუნდაც ერთი მარცვლის დაკარგვას: „რა იცი, რომელ მარცვალშია ბერექეთიო!” სიმინდის გაფშვნის შემდეგ ტაროს და ქუნჩალს არ დაწვავდნენ - „სიმინდს გამოწვავსო!”, თესლს გობზე არ დაყრიდნენ - სოკო გააფუჭებსო და სხვ. (ნ.კახიძე, 1967:190). საქმეს იწყებდა და ამთავრებდა ოჯახის უფროსი კაცი. დამთავრების დროს 10-15 თოხის მოქნევის ტოლ ადგილს უტოვებდნენ და ის დაამთავრებდა სამუშაოს - უფროსი, მოხუცებული კაცი მადლიანია და ოჯახს ბერექეთი ექნებაო (ბსკიეა, საქმე №19, 1958).

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში განსაკუთრებით საინტერესო ელემენტებია შემონახული მეღვინეობა-მევენახეობასთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებში. როგორც ცნობილია, აჭარაში ოსმალთა სამასწლოვანი ბატონობის პერიოდში დაქვეითდა მევენახეობა-მეღვინეობა, მაგრამ აჭარლებმა მაინც შემონახეს მეურნეობის ამ დარგის ბევრი ძირძველი ტრადიცია. თუმცა მევენახეობის განვითარება ცალმხრივად წარიმართა: მევენახეობა დარჩა, მეღვინეობა გაქრა (ნ.კახიძე, 1974:97), მაგრამ ხელვაჩაურში სხვადასხვა დანიშნულებით ყურძენი მაინც გამოიყენებოდა.

ხელვაჩაურის მცხოვრებთა ყოფაში მრავლადაა შემონახული სამიწათმოქმედო საქმიანობასა, საოჯახო ყოფასა თუ ხელოსნობა-შინამრეწველობასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები, მაგრამ მათ უფრო მეტად განუცდიათ ტრანსფორმაცია და მხოლოდ ფრაგმენტების ან აკრძალვებისა და ბრძნილობების სახით გვხვდება, ძირითადად. აქ ფართოდ იყო გავრცელებული მოსავლის დასაცავად განკუთვნილი ე.წ. „ნაკრძალი დღეები“. ღვარცოფისაგან მოსავლის დასაცავად განკუთვნილ „ნაკრძალ დღეებს“ განეკუთვნება ჩურუგაი//კვირკობა, ელიობა, ბახურა. თუმცა ეს დღე აჭარის სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებოდა, შინაარსობრივად იგი ერთნაირია. კვირკობა-ჩურუღაის ხელვაჩაურის უმეტეს სოფელში ბახურას ეძახიან. აჭაურთა რწმენით ბახურა წყალში მცხოვრები სულია. ეს წყლის არსება წყლის სტიქიას განაგებს 1-18 (მვ.სტ.14-27) ივლისს, მაგრამ არავინ იცის, კონკრეტულად რომელ დღეს, ამიტომაც ამ პერიოდში ყველა დღეს აკრძალული იყო წყალში ბანაობა, თორემ მთელი მოსავალი დაღუპებოდა. ამასთან საფრთხე ელოდა თვით წყალში მობანავსაც. თუ მას ბახურა შეეყრებოდა, ტანზე „დაპეკლავდა“, ააჭრელებდა, დააყრიდა. ზოგიერთი თვალსაზრისით ბუხურა უნდა იყოს მიცვალებულთა სულის მოსახსენიებელი დღე და არაბულ ბუჰურ – საკმეველს უნდა უკავშირდებოდეს (შ.ფუტყარაძე, 1993:405), მაგრამ არც დღესასწაულის არსში და არც მის რიტუალურ მხარეში არ იკითხება, რომ იგი

მიცვალებულების მოხსენიებასთანაა დაკავშირებული. ეს უფრო წყლის სტიქიისგან მოსავლის დასაცავად განკუთვნილი უძველესი დღესასწაული უნდა იყოს, რომელიც მხოლოდ ფრაგმენტულად, გარკვეული ტაბუს დაცვის, კერძოდ, მიწის სამუშაოების აკრძალვის სახითაა შემორჩენილი.

ჩურუგას აჭარაში დამპალ თვესაც უწოდებენ. ჩურუგაში არ შეიძლება წყალში ბანაობა, ბოსტანში შესვლა: დაღვარავს - მოსავალს წყალი წაიღებს. კალენდარულად იგი იმართებოდა 1-3 ივლისს (ძვ. სტ. 14-16 ივლისს). არ იციან, ამ სამ დღეში რომელი საათია საშიში და ამიტომ სამივე დღეს აკრძალულია მიწის სამუშაოები, „მიწის შეწუხება“, ხის მოჭრა, ბოსტნიდან რაიმეს გადმოტანა და შიგ ჩასვლაც კი. წინააღმდეგ შემთხვევაში მოსავალი დაილუპება, დალპება. ამიტომაც დიასახლისებს წინასწარ გადმოჰქონდათ ბოსტნიდან, რაც ამ სამი დღის განმავლობაში დასჭირდებოდათ. „ბაღაში წინასწარ შევტეხდით, რამე თუ გვინდაო“, - აღნიშნავენ ინფორმატორები. მართალია, ისევე, როგორც სხვა „ნაკრძალი დღეების“ დროს, კვირკობა-ჩურუგაის დროსაც მიწის სამუშაოები აკრძალული იყო, მაგრამ ხალხური ყოფა გამონაკლისსაც უშვებდა. თუ ეს აუცილებელი იყო, მინდორში გაიტანდნენ სპილენძის ნაჭერს ან სხვა რკინეულობას და ამის შემდეგ მუშაობა ნებადართული იყო. ისევე, როგორც ქაშატობის დროს ნებადართული იყო მუშაობა, თუ უქმის გამტეხი საკლავის სახით შესაწირავს გაიღებდა (ნ.ჩიჯავაძე, 1971:48). რაც შეეხება უქმის გამტეხის მიერ დარ-ავდრისგან დასაცავად რკინის ან სპილენძის ნაჭრის გამოყენებას, სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა საინტერესო მოსაზრება, რომ რკინა წარმოადგენს საუკეთესო ელექტროგამტარ ნივთიერებას. რკინა რომ განმმუხტველ როლს თამაშობს, ჩანს ხალხურ მედიცინაშიც, სადაც რკინის ეს თვისება გამოყენებულია ზოგიერთი ავადმყოფობის, მაგ. უქმურის სამკურნალოდ. სავარაუდოა, რომ რკინის ეს თვისება ემპირიული გზით იქნა შეჩნეული და სწორედ ამის გამო მიენიჭა მას აპოტროპიული მნიშვნელობა (ნ.ბრეგაძე, 1969:258-259). ქაშატობასა და ჩურუგა//კვირკობაშიც, შესაძლოა, რკინა იმიტომ გამოიყენება, რომ იგი თავის თავზე იღებს უარყოფით ენერგიას და ამით დამცავ როლს თამაშობს. აკრძალვისგან დასაცავად სპილენძის ნივთების გამოყენებას თავად ინფორმატორები იმით ხსნიან, რომ „სპილენძი ჭრის“, იცავს ტაბუს დამრღვევს. სპილენძის მაგიური ძალის რწმენა ჩანს ხელვაჩაურის სოფლებში კანულის გაღების რიტუალშიც. ყველანაირი თესლიდან 7-7 მარცვალს იღებდნენ, სპილენძის სინზე დებდნენ და ისე გაჰქონდათ მინდორში. თესლეულში სცოდნიათ, აგრეთვე, კვერცხისა და რკინეულის (ნალი, ლურსმანი) ჩადება.

მეურნეობის სხვა დარგებთან და ცხოვრების სხვადასხვა ეტაპთან იყო დაკავშირებული სხვადასხვაგვარი აკრძალვა. განსაკუთრებით მკაცრი ტაბუ მოქმედებდა მჭედლობაში, გრდემლთან დაკავშირებით. სასტიკად იკრძალებოდა

გრდემლზე ტყუილუბრალოდ ჩაქუჩის დარტყმა და დაჯდომა, რადგან გრდემლი ყოველგვარი სარჩო-საბადებლის წყაროდ ითვლებოდა და ასეთმა ქცევამ შეიძლება სამჭედლო მუშაობა უნაყოფო გახადოს და გრდემლი მწყობრიდან გამოიყვანოს (კახიძე, 1990:118).

„ავი თვალისგან“ დასაცავად სახლზე ცხენის თავს და გარშემო შემოვლებულ ეკალს (მომრგვალეზულს) ჩამოკიდებდნენ. ინფორმატორები აღნიშნავენ, რომ „ეს მზადდებოდა სახლის მშენებლობის დროს და დამთავრებას ცოტა რომ აკლდა, სახურავს რომ გააკეთებდნენ, მერე ჩამოკიდებდნენ. ამ თვალსაჩინოს ამზადებდნენ იმიტომ, რომ დაიცვას ოჯახი და ადამიანი თვალის ცემისგან. ცხენის თავი იმიტომ, რომ ცხენი ძალოვანი ცხოველია და თანაც გამწევი ძალაა. მას თვალი ადვილად ვერ მოერევა. მრგვალი იმიტომ, რომ თვალი მრგვალია და თვალის ეკლით დაცულია ცხენის თავი. თვალსაჩინოს აკეთებდა უფროსი კაცი, დღე არ იყო გამოყოფილი, არც შელოცვა არ იყო წესად. მხოლოდ ჩამოკიდებდნენ“ (საქმე #41, 1966). იცოდნენ მგლის პირის შეკვრაც: „თხების დაკარგვისას, თოკს გავსკნიდით - ჩავმარყუჟედით და მერე როცა ვნახავდით, გავხსნიდით. ნახვის მერე რომ არ გავგეხსნა, ცოდვა იყო“ (ადემ ქოქოლაძე, ჩიქუნეთი). პარასკევს (ჯუმას) ხარს არ შეაბამდნენ, ცოდვააო. თუ ვინმე შეაბამდა, სოფელი გაუბრაზდებოდა (ს.მარადიდი, იზეთ ჩერქეზიშვილი) (საქმე #41,1966).

ამგვარად, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერი კულტურა ინახავს ქართველთა უძველესი რწმენა-წარმოდგენებისა და კულტების კვალს, ყველა შემდგომი რელიგიებისა და ეპოქების დანაშრევებს; ასახავს ქართველი ხალხის ეთნიკურ ტრადიციებს და მოიცავს ქართველთა სულიერი კულტურის თითქმის ყველა ელემენტს. აქ შენარჩუნებული წეს-ჩვეულებები და რიტუალები სცილდება ლოკალურ ფარგლებს, ავსებს ქართული აგრარული კალენდრის ერთიან სურათს და, ამდენად, იძენს ზოგადქართულ მნიშვნელობას.

გარდა ქართული სინამდვილისთვის დამახასიათებელი სულიერი კულტურის ელემენტებისა, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში შემონახულია აქ მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობათა - ბერძნების, აფხაზების, ლაზების არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ელემენტებიც.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ბერძნებით დასახლებულ პუნქტს მიეკუთვნება ახალშენი. ეს იყო ერთ-ერთი პირველი სოფელი, რომელმაც მიიღო ბერძენი მოსახლეობა XIX საუკუნის 70-იან წლებში. არ არსებობდა არც ენობრივი და არც სარწმუნოებრივი ბარიერი. დასახლების პირველ წლებშივე ააგეს ხის ეკლესია, ხოლო 1912 წელს იმავე ადგილას ქვის ეკლესია ააგეს (ლ.დემუროვა, 1983:36). ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მცხოვრებ ბერძენთა ეთნოგრაფიული ყოფა საქართველოში ჩამოსახლების შემდეგ სპეციფიკურ პირობებში ვითარდე-

ბოდა. თავიანთი ადრინდელი საცხოვრისიდან ბერძნებმა თან მოიტანეს ისტორიულად ჩამოყალიბებული კულტურული ფასეულობები, ტრადიციული წესჩვეულებები და რიტუალები. ქართულ ეთნიკურ გარემოში ბერძნულმა დიასპორამ საკუთარი კულტურა განავითარა და ადგილობრივ გარემოზეც გავლენა მოახდინა. ახალ ვითარებაში მათ ბევრი რამ შეითვისეს ქართულ მოსახლეობასთან მჭიდრო სამეურნეო-კულტურული ურთიერთობების პროცესში. თუმცა, ბოლო დრომდე ბერძენთა ყოფის ცალკეულ ასპექტებს ტრადიციული შეხედულებები განსაზღვრავდნენ. ისტორიული ავბედითობით გამოწვეული ეპიზოდური სიძნელების დაძლევის შემდეგ აჭარაში მცხოვრებ ბერძნებსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის ურთიერთობა მალე გაჯანსაღდა, დასრულდა ადაპტაციის პერიოდი. ბერძნებმა შეინარჩუნეს თვითმყოფადი კულტურა, ენა, სარწმუნოება. მაგრამ ისინი ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის ყოფითი კულტურის მრავალი ელემენტის თანაზიარნი გახდნენ. ეს კარგად ვლინდება საქორწინო წეს-ჩვეულებებში, ბავშვის დაბადების რიტუალებში და საოჯახო ურთიერთობის ცალკეულ ასპექტებში.

აღსანიშნავია, რომ არაერთმა ბერძენმა ნაყოფიერი შრომითა თუ შემოქმედებითი მოღვაწეობით გარკვეული წვლილი შეიტანა აჭარის ეკონომიკის, კულტურის, მეცნიერებისა და სხვა დარგების ფუნქციონირებაში, მაგრამ გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან ქვეყანაში შექმნილი ეკონომიკური სიძნელების გამო ბერძნების უმრავლესობა რეპატრირებული იქნენ. მაგალითად, 2002 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით, 1989 წელს აჭარაში მცხოვრები 7400 ბერძენიდან 2200 სული დარჩა. ბოლო პერიოდში, საბერძნეთის ეკონომიკური კრიზისის ფონზე, ადგილი ჰქონდა მათი მცირე ნაწილის უკან, საქართველოში დაბრუნების რამდენიმე ფაქტსაც. აჭარაში დარჩენილ და უკუმიგრირებულ ბერძნებს შორის აქტიური კავშირურთიერთობა გრძელდება.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ცხოვრობენ აფხაზები. განსხვავდება აფხაზეთსა და აჭარაში მცხოვრები აფხაზების წესჩვეულებები. ხელვაჩაურის რაიონში მცხოვრები აფხაზები აღნიშნავენ, რომ აჭარაში გადმოსახლებამდე ისინი ქრისტიანები იყვნენ და აჭარაში ჩამოსახლების შემდეგ მიიღეს ისლამი. ამიტომაც ისინი უფრო მეტად ისლამური ტრადიციების მიმდევრები გახდნენ და დაშორდნენ „სუფთა“ აფხაზურ ჩვეულებებს. თუმცა აქაურ აფხაზთა ყოფაში კარგადაა შემონახული არქაული რწმენა-წარმოდგენების უძველესი პლასტები. როცა აფხაზები დასახლებულან სოფ. ადლიაში, შეურჩევიათ მეზობლად ე.წ. „წმინდა ტყე“, სადაც ასრულებდნენ გარკვეულ საკრალურ რიტუალებს, იქ მიდიოდნენ განსაკუთრებულ შემთხვევებში (ავადმყოფობა, სახიფათო მოგზაურობა, ოჯახური პრობლემები...) და გარკვეულ წესებს ასრუ-

ლებდნენ ღვთაებების გულის მოსაგებად. ჩამბების საგვარეულო დღემდე ინახავს წინაპრებისგან დატოვებულ მჭედლის ინსტრუმენტებს, რომელსაც ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში საკრალურ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ამ ოჯახის წევრები. ამას საფუძვლად უნდა ედოს აფხაზებში გავრცელებული რწმენა სამჭედლო ინსტრუმენტებისა და გრდემლის სიწმინდის შესახებ. აქ გავრცელებული იყო თავის გასასამართლებლად სამჭედლოში დაფიცების ჩვეულება. ეს წესი იკრძალებოდა როგორც ქრისტიანობის, ისე ისლამის მიერ, მაგრამ აფხაზები საიდუმლოდ მაინც ასრულებდნენ ამ წესს. აჭარაში მცხოვრებ აფხაზებს შორის ფართოდ იყო გავრცელებული განრიდების ჩვეულება, როცა რძალი ქმარს და ნათესავებს არ მიმართავს სახელით (აფხაზური ახიდეარას - „მდუმარების“ ჩვეულება), ეკრძალება მამამთილსა და მაზლთან ერთად სუფრასთან დაჯდომა, რძალს სახელსაც კი უცვლიდნენ, იყო შემთხვევები, როცა მამამთილმა და მაზლმა არც კი იცოდა, როგორი ხმის ტემბრი ჰქონდა რძალს. ქორწინების ჩვეულებაც აქაურ აფხაზებს გასული საუკუნის 30-40-იან წლებამდე, ძირითადად, აფხაზური ჰქონდათ შენარჩუნებული. დაიწყეს ქორწილების გადახდა ქართული წესით (Т.Гванцеладзе, М.Табидзе, Т.Гитолендия, С.Чаава, 2011).

აჭარის აფხაზებში ბოლო დრომდეა შემონახული სტუმართმოყვარეობისა და უფროსების პატივისცემის ტრადიცია. განსაკუთრებულად ემსახურებიან სტუმარს (ადრე დაბანდნენ ხელს, გაუსუფთავებდნენ და მოუწესრიგებდნენ ტანსაცმელს...), თუ ის წყალს მოითხოვს, ფეხზე დამდგარი ელოდებიან, სანამ ჭიქას დაცლის, ფეხზე დგანან უფროსების შემოსვლისას, როცა უფროსი საუბრობს, დანარჩენები ჩუმად უსმენენ, თუ ქუჩაში ჩამოივლის ასაკოვანი აფხაზი, შვერებილი ახალგაზრდები ფეხზე წამოუდგებიან და სხვ. (რ.სურმანიძე, 2010).

ამგვარად, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მცხოვრები აფხაზები გარკვეულწილად, ინარჩუნებენ აფხაზურ ტრადიციებს, მაგრამ ამავე დროს, ისინი აღიქვამენ თავს ქართული ყოფისა და კულტურის ნაწილად. ამის მიზეზად ასახელებენ ქართველებისა და აფხაზების საერთო გენეტიკას, ტრადიციებს, რწმენა-წარმოდგენებს. ამ პროცესებს ხელი შეუწყო შერეულმა ქორწინებებმაც ქართველებსა და აფხაზებს შორის. ქართულ-აფხაზურმა კონფლიქტმა ვერ შეცვალა დამოკიდებულება ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მცხოვრებ აფხაზებსა და ადგილობრივ მკვიდრებს შორის, რაც ქართული ტოლერანტული მენტალობის თვალსაჩინო მაგალითია.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სულიერი კულტურის განუყოფელი ნაწილია სარფში მცხოვრები ლაზების არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობა, რომელიც თითქმის აბსოლუტურად ემთხვევა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების ტრადიციებს. აჭარის დანარჩენი კუთხეებისგან განსხვავებით, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში სამდინარო მეთევზეობასთან ერთად, საზღვაო მეთევ-

ზეობაც იყო განვითარებული. ამ საქმიანობით, ძირითადად, ლაზები იყვნენ დაკავებული. აქ საუკუნეების მანძილზე ჩამოყალიბდა მეთევზეობასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენებისა და წეს-ჩვეულებების სისტემა, რომელშიც მთავარი ადგილი წყლის სულს, წყლის არსების რწმენას უკავია. ამ არსებას ლაზები ასასას სახელით მოიხსენიებენ. იგი წყლის მეუფე, წყლის პატრონი, ხალხური რწმენით, წყალში ყველაფრის გამგებელია. იგი მეთევზეთა მფარველიცაა და უზრუნველყოფს იღბლიან თევზაობას. მეთევზეები მას ევედრებოდნენ: „ხელი მომიმართე, ბევრი თევზი დამაჭერინეო“ ან „შენ განდობ ჩემს სიცოცხლეს, კეთილად მამყოფეო“ ხოლო შემდეგ წყალში ჩადგებოდნენ და ფეხშიშველი, პეშვით წყალს აიღებდნენ და მორჩილების ნიშნად კეფაზე დაისხამდნენ. (ზ.თანდილავა, 1974:15). ლაზებში გავრცელებული ასასა ზღვის/წყლის ზოგადქართული ღვთაების - ლარსას ფონეტიკური სახეცვლილებაა. ასასას გულის მოსაგებად ლაზი მეთევზე, მის მიერ დაჭერილი ათი თევზიდან ერთს ისევ წყალში ჩააგდებდა ცოცხლად (ზ.თანდილავა, 1996:133). ლაზებს სწამდათ, რომ „დამიანი თევზიდანაა გაშენებული“ (ზ.თანდილავა, 1965:100). ამავე რწმენას უნდა ეფუძნებოდეს ლაზურ ყოფაში დაფიქსირებული შემდეგი ჩვეულება: „ბავშვი რომ ჯანმრთელი გამოვიდეს, ორმოც დღემდე დასვამენ სასწორის ცალ პინაზე, მეორე მხარეს კი დაჭერილ თევზებს დააწყობდნენ. მისი წონის თევზს მიწაში ჩამარხავდნენ, რომ ბავშვი დაზღვეული იყოს ავი სულებისაგან“ (მ.ვანილიში, ზ.თანდილავა, 1964:125).

გავრცელებული ყოფილა, აგრეთვე ასეთი წესი: ბავშვს წმინდანი (რახიტი) რომ შეეყრება (სუსტდება, მუცელი ეზრდება, ხელ-ფეხი უწვრილდება, ფეხზე ველარ დგება), აწონიდნენ და მისი წონის ახალდაჭერილ თევზებს მიწაში ჩაფლავდნენ. ეს იყო რიტუალური ჩანაცვლება: ბავშვის სიცოცხლის ნაცვლად თევზის, როგორც სიცოცხლის სიმბოლოს მიწაში ჩამარხვა (ზ.თანდილავა, 1965:98).

ლაზეთში წყლის მითოლოგიურ არსებას ზღვის კაცის - „მზოლამ კოჩის“ სახელით მოიხსენიებენ. წყლის მეუფეა ლაზურ ყოფაში ღვთაება მესეფიც, რომელსაც აქ, სამეგრელოსგან განსხვავებით, მხოლოდ წყლის განმგებლის ფუნქცია აკისრია, ხოლო ნადირთღვთაების ფუნქცია დაუკარგავს (ზ.თანდილავა, 1986:13). თუმცა, მონადირეობა ლაზებშიც ფართოდ გავრცელებული საქმიანობა იყო. ფრინველებზე მიმინოთი ნადირობდნენ, ცხოველებზე - თოფით. მიმინოთი ნადირობისთვის მზადებას აგვისტოს დასაწყისისთვის იწყებდნენ ლაზი ბაზიერები, მარყუჟისებურად შეკრულ 710 ცალ ცხენის ძუას მიამაგრებდნენ თხილის გაუთლელ ჯოხზე და მიწაში ჩაასობდნენ ნახევრად წაქცეულად, მისი საშუალებით იჭერდნენ “ლაჭოს” (ჩიტის ჯიში), მას თვალებს ტყავის ნაჭრით ისე აუკრავდნენ, რომ მხოლოდ ძირს იყურებოდა და ჰაერში მტაცებელს ვერ ხედავდა. ლაჭოს ჯოხზე დასვამდნენ, ჩასაფრებული მონადირე მიმინოს გამოჩენისთანავე

შეათამაშებდა ჯოხს, მტაცებელი დაეშვებოდა დაჭოს დასაჭერად, მაგრამ წინასწარ გამზადებულ ხაფანგში ებმებოდა. ლაზებს სწამდათ, რომ ნადირობაში ყველაზე წარმატებული 7 აგვისტოს დაჭერილი მიმინო იქნებოდა. დაჭერის შემდეგ ფრინველს წვრთნიდნენ, ხოლო ნადირობის წინა დღეებში საერთოდ არ აჭმევდნენ. ლაზი მონადირე ნანადირევს ღამით უჩუმრად მოიტანდა სახლში, რომ თვალი არ სცემოდა არც მას და არც მის მიმინოს (მ.ვანილიში, ზ.თანდილავა, 1964:91).

ცხოველზე ნადირობისას, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, ლაზეთშიც არსებობდა შეზღუდვები. მთხრობელის (იაშა თანდილავა) თქმით, შვილთან ერთად მყოფი შველის მოკვლა აკრძალული იყო, ქალს მოგალანდებს და გაგიჟდებიო. ამგვარად, ლაზებსაც ჰქონდათ ნადირთღვთაების გულისმოსაგებად განკუთვნილი რიტუალები, მაგრამ ეს ფუნქცია მესეფებს არ უკავშირდებოდა (ზ. თანდილავა, 1986).

წყლის მფარველი არსების რწმენა ხელვაჩაურის მცხოვრებთა რწმენა-წარმოდგენებშიც გვხვდება. გადმოცემით, ზღვაში ცხოვრობს წყლის სული „ზღვის ნენეი“ რომელიც ყოველ წელს 9 მარტს გამოდის ზღვიდან და თუ კარგი ამინდი დახვდა და გათბა, დაილოცება და იმ წელს თბილი ამინდები და კარგი მოსავალი იქნება, თუ არა – დაიწყევლება და მოსავალიც არ ივარგებს.

სარფელი ლაზების ყოფაში ფართოდ იყო გავრცელებული ზღვაში მასობრივი ბანაობის ტრადიცია ამ რიტუალს “მზოდას ონჩვიუში დლა” (ზღვაში ბანაობის დღე) ეწოდებოდა და “მარაშინამ შქვითში” (მარიამობის შვიდში) ანუ 20 აგვისტოს იმართებოდა. ნ.მარის მონაცემებით, რომელიც თავად შესწრებია ამ დღესასწაულს, იგი ზოგან 24 ივნისს, იოანე ნათლისმცემლის ხსენების დღეს იმართებოდა და ლიტროპ//მიტროპ-ის სახელით იყო ცნობილი. ეს არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რადგან მსოფლიოს მრავალი ხალხის ყოფაშია მსგავსი რიტუალები დამოწმებული და იგი ყველგან უკავშირდება იოანე ნათლისმცემლის სახელს. მსგავსი რიტუალები ყველგან იმართება 24 ივნისს (7 ივლისს) – იოანე ნათლისმცემლის ხსენების დღეს. ამ დღეს წყალს განსაკუთრებული სამკურნალო თვისებები მიეწერება. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ ლაზებიც ამ თარიღს უკავშირებენ წყალში მასიური ბანაობის ჩვეულებას, რაც წყლით ნათლისღების ხალხური პალალეი უნდა იყოს. რაც შეეხება სახელწოდება ლიტროპ//მიტროპ-ს, მკვლევარი ზ.თანდილავა მას ბერძნული ენობრივი სამყაროს კუთვნილებად მიიჩნევს. ეს დანაშაულის გამოსყიდვის, მონანიების, ცოდვისაგან განწმენდის აღმნიშვნელი ტერმინია და უნდა უკავშირდებოდეს წყალში მასიურ განბანვას, როგორც წყლით განწმენდის, განათვლის სიმბოლურ გამოხატულებას. ამგვარად, ამ დღესასწაულმა შემოინახა ხალხური ქრისტიანობის ელემენტები.

სარფში გავრცელებული “მზოდას ონჩვიუში დღა” (ზღვაში ბანაობის დღე) 20 აგვისტოს იმართებოდა. ეს ფერისცვალების დღესასწაულის (6(19) აგვისტო) მეორე დღეა და თუმცა ამჟამად მივიწყებულია ჩვეულების კავშირი ამ ქრისტიანულ დღესასწაულთან, მის რიტუალურ მხარეში ნათლად იკვეთება ქრისტიანული სიმბოლიკა. ზღვაზე საბანაოდ მასიურად მიმავალ ქალებს თან მიჰქონდათ სხვადასხვაგვარი ხილი, ახალშემოსული ყურძენი, მოხარშული კვახი და ზღვის ნაპირთან მიერთმევენენ. როგორც ცნობილია, ქრისტიანულ სამყაროში არსებული ტრადიციით, ფერისცვალების დღესასწაულზე ტაძარში საკურთხებლად მიაქვთ ხილი. ამ ჩვეულებაშიც იკვეთება წყალში განბანის რიტუალის კავშირი ქრისტიანულ რწმენასთან.

რაც შეეხება ისლამს, მან ზოგადად აჭარაში ყოფით ჩვეულებებსა (საქორწინო, დაკრძალვის წესები, ნათლობა და სხვ.) და, საერთოდ, საოჯახო ყოფაში უფრო ადვილად შეიტანა კორექტივები, ვიდრე სამეურნეო წეს-ჩვეულებებში. ამიტომაც სამეურნეო წეს-ჩვეულებებზე მისი გავლენა მინიმალურია, მაგრამ ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის ეთნოგრაფიულ ყოფაში ყველაზე მეტად იგრძნობა ეს გავლენა ტოპონიმებში, საკულტო ლექსიკაში (დღესასწაულების სახელწოდება, შელოცვების ტექსტები, რიტუალის ტექსტუალური ნაწილი, სიტყვიერი ფორმულები), ზოგიერთი რიტუალის ფრაგმენტში, სამზარეულოზე. აქ ყველაზე უკეთ იკვეთება რელიგიური სინკრეტიზმით გამოწვეული ტრანსფორმაციები, განსაკუთრებით ბარის სოფლებში, რაც იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ ამ მოსახლეობას ყველაზე მეტი შეხება ჰქონდა თურქულ ეთნოსთან.

თუმცა ეს გავლენა მინიმალურია მუსიკალურ და ქორეოგრაფიულ ფოლკლორზე, რომელმაც შეინარჩუნა თვითმყოფადობა. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ყველა სოფელში მიწათმოქმედება მეურნეობის წამყვანი დარგი იყო. აქ ყველაზე გავრცელებული კულტურა სიმინდია. მოსავლის აღებისა და დაბინავების პერიოდს აქ ხარმანობის სახელით მოიხსენიებენ. სიმინდის გარჩევა ძალზე შრომატევადი და საშური საქმეა. ამიტომ ხარმანობაში ხშირად ქალთა და მამაკაცთა ნადს იწვევენ ხოლმე. სიმინდის ხარმანის (ხვავის) გარჩევა ზოგჯერ მთელ ღამეს მიმდინარეობდა და ნადის წევრები სიმღერებითა და ცეკვებით ირთობდნენ თავს. ხარმანობა რომ მხოლოდ შრომის პროცესის ერთი ეტაპი კი არა, გარკვეული წეს-ჩვეულების გადმონაშთია, იქიდანაც ჩანს, რომ მის დროს ზოგჯერ ასრულებდნენ საწესო სიმღერებსა და ცეკვებს. ზოგ შემთხვევაში ცეკვები ბერიკაობის სახით სრულდებოდა (ნ.კახიძე, 1974:40). ზოგჯერ ეს იყო აჭარული ბერიკაობის ნაირსახეობა - მუსიკალურ მელოდიაზე შესრულებული ცეკვა ქალებისა და კაცების მონაწილეობით - „ვათიკო“//“ვადიკო”, საწესო ფერხული

„ოპოი, ნანო“ ან ე.წ. „ქალების ხორომი“, ქალთა საფერხულო სიმღერა „ნაი-ნაი, ნი-ნაინა“ (ა.მსხალაძე, 1966:48).

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ფართოდ იყო გავრცელებული მიწის სამუშაოებთან დაკავშირებული ნადურები, რომელსაც აქ „ყანის სიმღერას“ ემახდნენ. გარდა ამისა, მღეროდნენ „დიელას“, „თაგვის სიმღერას“, იცოდნენ გაშიარება ფანდურზე. ფანდურს აკეთებდნენ ცაცხვისგან. ინსტრუმენტებიდან ფართოდ იყო გავრცელებული ჭიბონი. ცნობილი მეჭიბონეები იყვნენ იაყუფ კოსოლიძე (ჩხუტუნეთიდან), ემინ ფოთელიძე - იუნუსოლი (კირნათიდან), ხუსეინ გვიანიძე (ზედა ჩხუტუნეთიდან).

ხალხური ცეკვის ისტორიაში უნიკალური მოვლენაა „ლაზ მეთევზეთა ცეკვა“, რომელიც „მებადურთა“ ცეკვის სახელითაცაა ცნობილი და დაკავშირებულია ლაზთა უძველეს შრომა-საქმიანობასთან. „ლაზურს“ ადრე მამაკაცები ცეკვავდნენ სარფსა და მახოში. შემდგომ მასში ქალებიც გაერთიანდნენ. ლაზებმა ეს ცეკვა საუკუნეთა მანძილზე გამოატარეს და დღემდე შეინარჩუნეს. „ლაზური“ სრულდებოდა სტვირის ანუ „ოსტვინადე“-ს, სალამურის ანუ „კაკალი“-ს და დასარტყმელი ინსტრუმენტებისა და სიმღერის თანხლებით. „ლაზურის“//„ლაზხორუმის“ გარდა, სრულდებოდა: „ოთირთინანო“, „მენჯელიში“, „მხუჯიში“ და ა.შ. (ლ.გვარამაძე, 1997:77). „ლაზხორუმი“ აჭარის სხვა სოფლებშიც სრულდებოდა.

მუსიკალური ფოლკლორის ტრადიციები დღემდე კარგადაა შემონახული ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში. მუნიციპალიტეტში მოღვაწეობს სამი ანსამბლი: უხუცესთა ანსამბლი „მაჭახელა“, ფოლკლორული ანსამბლი „ათძალი“ და ქორეოგრაფიული ანსამბლი „კოლხეთი“. გარდა აღნიშნული ანსამბლებისა, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სკოლებში ჩამოყალიბებულია ბავშვთა ქორეოგრაფიული ანსამბლები: „გორდა“, „ნაკადული“, „ახალი თაობა“, „ზღვის შვილები“, „ლაზეთი“ და სხვ.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ყოველწლიურად იმართება სხვადასხვა სახალხო დღესასწაული. განსაკუთრებით აღსანიშნავია კოლხობა და მაჭახლობა.

კოლხობა 1978 წლიდან ყოველწლიურად იმართება სოფელ სარფში. ეს უძველესი ლაზური დღესასწაულის „მზოდას ინჩგუში“-ს თანამედროვე ვარიანტია. სარფელმა ახალგაზრდებმა, ვისი ინიციატივითაც აღდგა ეს დღესასწაული, მას „ქვამხაზობა“ („ქვამხაზი“) უწოდეს. ამ სახელითაა ცნობილი სარფის შესასვლელთან ზღვის სანაპიროზე არსებული ქვის დიდი ლოდი. ამ ქვის ირგვლივ ეწყობოდა შეჯიბრებები ზღვაში ხტომაში, ცურვასა და ყვინთვაში. ამიტომაც ეწოდა დღესასწაულს „ქვამხაზობა“ (რ.ბაქრაძე. გ.ვანილიში, 2004), მაგრამ მოგვიანებით მას უფრო ფართო შინაარსი მიეცა და საყოველთაო სახალხო ზეიმად იქცა. დღესასწაულის სახელწოდებაც შეიცვალა და კოლხობა ეწოდა.

პირველი კოლხობა 1978 წელს ჩატარდა.

მაჭახლის ხეობის თვალსაჩინო და განსაკუთრებული როლის წარმოჩენას სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსა და, საერთოდ, საქართველოს ისტორიაში ეძღვნება მაჭახლობის დღესასწაული. მაჭახლის ხეობა, აჭარასთან ერთად, სამი საუკუნის განმავლობაში ოსმალთა ბატონობის ქვეშ იმყოფებოდა. 1921 წელს, ხეობის ერთი ნაწილი (ზედა მაჭახელი) 6 სოფლით თურქეთის სახელმწიფო საზღვრებში მოექცა, ხეობის მეორე ნაწილი (ქვედა მაჭახელი) კი – 6 სოფლით, საქართველოს ფარგლებში დარჩა. ხეობის ეს ნაწილი, ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფით, დღეს ხელვაჩაურის რაიონში შედის. იგი გამოირჩევა ქვის მარან-საწნახლებით, ქვის თალიანი ხიდებით. ხეობა ცნობილია „მაჭახელად“ წოდებული ცეცხლსასროლი (კაჟ-ჩახმახიანი თოფები და დამბაჩა) და ცივი საბრძოლო იარაღების დამზადებით. იგი გამოცხადებულია ბუნების დაცვის ზონად. მაჭახლის ხეობის ასეთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წარსულის პატივის მისაგებად, ხეობის ინტელიგენციის ინიციატივით, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მხარდაჭერითა და გადაწყვეტილებით, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის დახმარებით დაწესდა სახალხო დღესასწაული „მაჭახლობა“. პირველი მაჭახლობა 2007 წლის 25 სექტემბერს ჩატარდა (ჟურნ. „მაჭახელი“, 2007). იქიდან მოყოლებული იგი უკვე ფართო მასშტაბით აღინიშნება. მასში მონაწილეობენ არა მარტო საკუთრივ მაჭახლის ხეობის, არამედ ხელვაჩაურისა და აჭარის სხვა რაიონების მხატვრული ჯგუფები; სტუმრად ჩამოდიან თურქეთში მცხოვრები მაჭახლელები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მათი სიმღერისა და ცეკვის ანსამბლის შემოქმედება, რომელსაც, აგრეთვე, „მაჭახელა“ ეწოდება. დღესასწაულზე ხეობა თითქოს სულიერად ერთიანდება.

„მაჭახლობის“ დღესასწაულს ეძღვნება ჟურნალი „მაჭახელი“, რომელიც ყოველწლიურად, დღესასწაულის წინა დღეებში გამოდის. პირველი დღესასწაულის დღეს, 17 სექტემბერს, საზეიმოდ გაიხსნა თოფ „მაჭახელას“ ძეგლი მდინარეების - ჭოროხისა და მაჭახელას შესართავთან, საიდანაც მაჭახლის ხეობა იწყება. ეს პირველი შემთხვევაა, როდესაც ქართულ იარაღს ძეგლი აუგეს. პარალელურად, ახლომდებარე გვარას ციხიდან „მეციხოვნენი“ შეკრებილთ კოცონების დანთებით და თოფის სროლით დღესასწაულის დაწყებას აუწყებენ. ამ დღეს ირჩევენ „საპატიო მაჭახლელებს“ და სიგელებს გადასცემენ მათ. დღესასწაულის ჩატარებაში აქტიურად მონაწილეობს საზოგადოება „მაჭახლის კავშირი“, მაჭახლის ხეობის მთელი მოსახლეობა.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ფუნქციონირებს „ხელვაჩაურის კულტურის ცენტრი“, სადაც 88 ადამიანია დასაქმებული, კულტურის ცენტრი აერთიანებს სამ ანსამბლს. ცენტრი უზრუნველყოფს: მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე

მცხოვრები მოსახლეობის კულტურული ღონისძიებების მომსახურების სრულყოფას, ტრადიციული და ეროვნული დღესასწაულების, მასობრივი ღონისძიებების, საიუბილეო თარიღების, შეხვედრების, მხატვრული თვითშემოქმედების საღამოების, კონკურსების, კონცერტების ორგანიზებასა და რესპუბლიკურ და საერთაშორისო ფესტივალებში მონაწილეობის მიღებას. „ხელვაჩაურის კულტურის ცენტრთან“ არსებობს თოჯინების სახალხო თეატრი.

მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მოქმედებს ეთნოგრაფიული მუზეუმი „ბორჯღალო“. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ოდითგანვე მისთვის დამახასიათებელი სამეურნეო საქმიანობით და ხალხური მხატვრული ხელოსნობით გამოირჩეოდა. ამ უძველესი ტრადიციების გაცნობა-შესწავლამ ქემალ თურმანიძეს გადააწყვეტინა, შეექმნა ხალხური რეწვისა და ყოფის მუზეუმი, რომელიც განთავსებულია 3000 კვ.მ-ზე, შესაბამისი ინფრასტრუქტურით, გამწვანებითა და სავალი ბილიკებით. მასში წარმოდგენილია აგრარული მეურნეობა - მეფუტკრეობა, მეხილეობა, მიწათმოქმედება და მევენახეობა, ხელოსნობისა და შინამრეწველობის დარგები: ფეიქრობა, მეთუნეობა, ლითონის, ქვისა და ხის დამუშავება. შრომითი პროცესი ასახულია დარგების შესაბამისად ჩაცმული მანეკენებით, სამუშაო გარემოთი, იარაღ-ინვენტარით. საცხოვრებელი, სამეურნეო და ნაგებობებია წარმოდგენილი როგორც მაკეტებით, ასევე რეალური სახით. აქვეა მის მიერვე შესრულებული ხეზე კვეთილობის ნაკეთებობები.

ამგვარად, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერი კულტურა ზოგადქართული კულტურის განუყოფელი და დინამიური ნაწილია, რომელიც საზოგადოების განვითარებასთან ერთად იცვლებოდა და ეგუებოდა ახალ რეალობას, ამიტომაც იგი ინახავს საზოგადოებრივი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე შექმნილ ფასეულობებს. ამავე დროს, ეს რეგიონი ხასიათდება რელიგიურ რწმენათა და კულტურულ ფასეულობათა სიჭრელითა და სინთეზით, რადგან წარმოადგენდა სხვადასხვა ეთნოკულტურათა და რელიგიურ კონფესიათა შეხვედრისა და ურთიერთგავლენის სარბიელს, რის შედეგადაც მრავალი რიტუალი სინკრეტული ფორმით ჩამოყალიბდა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. რ.ბაქრაძე, გ.ვანილიში, კოლხობა - სახალხო დღესასწაული. გაზ. „აჭარა“, 17.08.2004
2. ბსკიეა, საქმე №19, 1958.
3. ბსკიეა, საქმე №44, 1966.
4. ლ.გვარამაძე. ქართული საცეკვაო ფოლკლორი, თბ., 1997.
5. ლ.დემუროვა, ბერძენთა დასახლების ისტორიიდან აჭარაში (ს.ახალშენის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა, X, თბ., 1983.
6. მ.ვანილიში, ზ.თანდილავა, ლაზეთი, თბ., 1964.
7. ზ.თანდილავა, მეთევზეობა-ნაოსნობის ასახვა ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში (ლაზური და აჭარული მასალის მიხედვით), აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები, თბ., 1965.
8. ზ.თანდილავა, თეზი ქართულ ჯადოსნურ ეპოსში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, III, თბ., 1974.
9. ზ.თანდილავა, ღვთაება მესეფის მითოლოგიური სახის გაგებისათვის; სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, თბ., 1986.
10. ზ.თანდილავა, წყლის კულტი და ქართული ფოლკლორი, ბათუმი, 1996.
11. ნ.კახიძე, საოჯახო მეურნეობის ისტორიიდან აჭარაში, აჭარის სოფელი, თბ., 1969.
12. ნ.კახიძე, მაჭახლის ხეობა, ბათუმი, 1974.
13. ნ.კახიძე, ხელოსნობა აჭარაში, თბ., 1990.
14. თ.ლომთათიძე, ხალხური აგრარული კალენდარი და აჭარის მოსახლეობის სულიერი კულტურის ზოგიერთი საკითხი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნოლოგიის პრობლემები, I, ბათუმი, 2007
15. სტ.მენტეშვილი, აჭარის ეთნოგრაფიული მასალები, ენიმკის მოამბე, ტ.II, თბ., 1937.
16. ა.მსხალაძე, აჭარის საოჯახო საწესჩვეულებო პოეზიის ზოგიერთი საკითხი, აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები, თბ., 1966.
17. რ.სურმანიძე, აფხაზები აჭარაში, ბათუმი, 2010.
18. შ.ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
19. ნ.ჩიჯავაძე, მემინდვრეობა აჭარაში, აჭარის სოფელი, თბ., 1969.
20. ნ.ჩიჯავაძე, სამიწათმოქმედო ყოფის ისტორიიდან აჭარაში, თბ., 1971.
21. ჟურნ. „მაჭახელი“, №1, ბათუმი, 2007.
22. Т.Гванцеладзе, М.Табидзе, Т.Гитолендия, С.Чаава, Основные аспекты идентности абхазов, живущих в Аджарии, Тб., 2011.